

In omni terra potestatis mei. Discours, macht en legitieme autoriteit in de oorkonden van de hertogen van Brabant (1106-1248)

Lisa DEMETS

Aspirant FWO, Universiteit Gent ⁽¹⁾

In 1106 promoveerde de nieuwe Roomse keizer, Hendrik V, graaf Godfried van Leuven tot *dux Lotharingie* in ruil voor diens steun in de opstand tegen zijn vader Hendrik IV⁽²⁾. De toekenning van de hertogelijke titulatuur aan de graven van Leuven werd als de definitieve start van de uitbouw van het Brabantse territorium beschouwd. De graven van Leuven hadden tot dat moment slechts een klein gebied rond Leuven en Brussel in bezit. Met de (Neder-) Lotharingse hertogstitel (waarmee onder andere de feodale rechten over het markgraafschap Antwerpen gepaard gingen) strekte hun invloed tot ver buiten hun oorspronkelijke graafschappen uit. Deze prestigieuze titel die herinnerde aan het aloude Karolingische middenrijk, had op dat moment echter geen reële feodale betekenis meer, maar werd door de Roomse keizer geschonken als eretitel aan medestanders ter versterking van de grensgebieden⁽³⁾. Sinds het begin van de elfde eeuw aasden de Leuvense graven op de hertogelijke titel. Dit had vele conflicten met naburige vorsten tot gevolg. De machtsconsolidatie en de territoriale ontwikkeling van het hertogdom Brabant in de twaalfde en dertiende eeuw waren al het onderwerp van diverse studies⁽⁴⁾. Dit artikel wil bijdragen aan het bestaande debat door de dialectische relatie tussen het

(1) Dit artikel bevat de voornaamste conclusies uit mijn masterscriptie afgelegd aan de Universiteit Gent bij prof. dr. Els De Paermentier en gepubliceerd in Lisa DEMETS, *Vorsten en vorstinnen in het hertogdom Brabant (1106-1248): naar een consolidatie van macht?*, Gent, Academia Press, 2014.

(2) Arnoud-Jan BIJSTERVELD, "Tussen Pasen en Pinksteren 1106: Godfried van Leuven wordt hertog van Neder-Lotharingen en markgraaf van Antwerpen", in Erik-Jan BROERS & Raymond KUBBEN, eds., *Ad Fontes. Liber amicorum prof. Beatrix van Erp-Jacobs*, Oisterwijk, Wolf Legal Publishers, 2014, p. 23-33 ; Paulo CHARRUADAS, "De vorstelijke titulatuur: graven van Leuven worden hertogen van Brabant", in Vincent HEYMANS, ed., *Het Coudenbergpaleis te Brussel. Van middeleeuws kasteel tot archeologische site*, Kortrijk, Uitgeverij Snoeck, 2014, p. 55.

(3) François-Louis GANSHOF, "Coup d'œil sur l'évolution territoriale comparée de la Flandre et du Brabant", in *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, dl. 38, 1933, p. 83-96.

(4) Paul BONENFANT & Anne-Marie BONENFANT-FEYTMANS, "Du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant", in *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, dl. 46, 1968, p. 1129-1165 ; Piet AVONDS, "Brabant en Limburg 1100-1403", in Dirk Peter BLOK, Walter PREVENIER e.a., eds., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, Fibula-Van Dishoeck, 1977-1983, dl. 2, p. 457-482.

politiek discours in de hertogelijke oorkonden en de territoriale ontwikkeling in de twaalfde en vroege dertiende eeuw te bestuderen.

Onderzoek naar de oorkondingspraktijken van de eerste “Brabantse” hertogen beperkt zich nog te vaak tot een analyse van het diplomatisch jargon, de evolutie van de schriftpraktijken en de getuigenlijsten⁽⁵⁾. Het doel van dit artikel is om vanuit een vernieuwende invalshoek de oorkonden te analyseren. Hoewel oorkonden in een formeel en vast lexicologisch kader zijn opgesteld en daardoor niet de meest aangewezen bron voor onderzoek naar discours lijken⁽⁶⁾, overstijgt dit onderzoek het diplomatisch niveau. Aan de opschriftstelling van de rechtshandeling is een mondelinge overeenkomst tussen diverse partijen (vorst, religieuze instelling, adel of stad) voorafgegaan die zijn sporen nalaat in de oorkonden zelf. Het ideologisch vertoog van de hertogen is niet unilateraal opgelegd, maar vormt een voortdurend dialoog tussen de beschikbare semantische registers en de relaties in de contemporaine economische, sociale en politieke ruimte⁽⁷⁾. De achterliggende historische verklaring voor de evolutie van het woordgebruik in de oorkonden is in deze studie het uitgangspunt⁽⁸⁾. Oorkonden zijn niet louter een weergave van de ‘realiteit’ van dat moment. Vaak zijn ze een (her)bevestiging van een eeuwenoude situatie die op deze manier door de hertogen werd toegeëigend. Even frequent verwoordden ze geen enkele feitelijkheid, maar zijn ze louter een uiting van hertogelijke aspiraties.

(5) Alain DIERKENS & David GUILARDIAN, “Actes princiers et naissance des principautés territoriales: du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant (XIe-XIIIe siècle)”, in Thérèse DE HEMPTINNE & Jean-Marie DUVOSQUEL, eds., *Vorstelijke kanselarijen en scriptoria in de Lage landen 10de-15de eeuw*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 2010, p. 243-258 ; Godfried CROENEN, “Governing Brabant in the Twelfth Century: the Duke, his Household and the Nobility”, in Wim BLOCKMANS, Marc BOONE & Thérèse DE HEMPTINNE, eds., *Secretum Scriptorum. Liber alumnorum Walter Prevenier*, Leuven, Garant, 1999, p. 39-76 ; Godfried CROENEN, “L’entourage des ducs de Brabant au XIIIe siècle : nobles, chevaliers et clercs dans les chartes ducales (1235-1267)”, in Alain MARCHANDISSE & Jean-Louis KUPPER, eds., *À l’ombre du pouvoir : les entourages princiers au Moyen Âge*, Genève, Droz, 2003, p. 277-288.

(6) Olivier GUYOTJEANNIN, Jacques PYCKE & Benoît-Michel TOCK, *Diplomatique médiévale*, Turnhout, Brepols, 1993, p. 15-24.

(7) Jonas BRAEKEVELT & Jan DUMOLYN, “Diplomatique et discours politiques : une analyse lexicographique qualitative et quantitative des ordonnances de Philippe le Bon pour Flandre (1419-1467)”, in *Revue historique*, dl. 662, 2012, p. 323 ; Raymond VAN UYTVEN, “Vorst, adel en steden: een driehoeksverhouding in Brabant van de twaalfde tot de zestiende eeuw”, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, dl. 59, 1976, 3-4, p. 93.

(8) Onderzoek naar machtsdiscours in middeleeuwse diplomatieke bronnen: J. BRAEKEVELT & J. DUMOLYN, “Diplomatique et discours politiques”, *op. cit.*, p. 323-356 ; Jan DUMOLYN, “Urban Ideologies in Later Medieval Flanders”, in Andrea GAMBERINI e.a., eds., *The Languages of Political Society, Western Europe 14th-17th centuries*, Milaan, Vela, 2011, p. 71-72. Zie ook algemeen Norman FAIRCLOUGH, *Language and Power*, Londen, Longman, 2001, p. 58 ; Teun VAN DIJK, “Principles of Critical Discourse Analysis”, in *Discourse and Society*, dl. 4, 1993, 2, p. 249-283 ; Jan BLOMMAERT, *Discourse. A Critical Introduction*, New York, Cambridge University Press, 2005, p. 29.

Een eerste analysepunt van dit artikel betreft de diverse ideologische strategieën van de hertogen. Wat was de rol van de diverse titulaturen en territoriale denominaties (Lotharingen, Leuven of Brabant) in de ontwikkeling van de autoriteit van de hertogen en de consolidatie van hun territorium? De titel “hertog van Brabant” werd niet vroeger dan de dertiende eeuw, onder Hendrik II (1235-1248), op regelmatige basis gebruikt⁽⁹⁾. Hoe legitimeerden de hertogen voordien hun territoriale expansie⁽¹⁰⁾? De uitbouw van een machtsbasis in betwiste gebieden enkel door middel van verovering verklaren is bijgevolg te eenzijdig⁽¹¹⁾. Macht is niet louter gefundeerd op verovering en geweld, maar vaker op legitieme autoriteit⁽¹²⁾. Landvorsten hadden een legitieme basis nodig om hun invloed buiten hun territoria te laten gelden. Daarna volgt de houding van de hertogen tegenover de andere partijen (keizer, religieuze instellingen, steden) en hoe deze in het proces naar machtsconsolidatie werden ingezet of tegen elkaar werden uitgespeeld. Door een overzicht aan te bieden van de ontwikkelingen over meer dan een eeuw, kunnen we de hertogelijke politiek over een lange termijn waarnemen. De evoluties en troebelen die het kersverse en vaak betwiste hertogdom in het ontwikkelingsproces heeft gekend, hebben hun sporen nagelaten in het hertogelijke diplomatische vertoog. De hertogen waren geen statische autoritaire figuren. Deze ontwikkelingen bevonden zich niet louter op vlak van territoriale eenmaking, maar ook in de ontplooiing van andere belangengroepen zoals steden, adel of religieuze instellingen binnen het hertogdom zelf.

(9) G. CROENEN, “L’entourage des ducs de Brabant”, *op. cit.*, p. 277.

(10) Over het onderscheid tussen macht en legitieme autoriteit in de middeleeuwen zie Susan REYNOLDS, “Secular Power and Authority in the Middle Ages”, in Huw PRYCE & John Lovett WATTS, eds., *Power and Identity in the Middle Ages. Essays in Memory of Rees Davies*, Oxford, Oxford University Press, 2007, p. 11-22.

(11) P. BONENFANT & A.-M. BONENFANT-FEYTMANS, “Du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant”, *op. cit.*, p. 1129, 1154-1161.

(12) S. REYNOLDS, “Secular Power and Authority”, *op. cit.*, p. 11 ; Dennis WRONG, *Power. Its Forms, Bases and Uses*, Oxford, Blackwell, 1979, p. 35-41.

Oorkondingspraktijken en verschriftelijking in het bestuur van het hertogdom

Tabel: algemene evolutie en corpusoverzicht van oorkonden uitgevaardigd door hertogen Brabant (1109-1248) opgenomen in *Diplomata Belgica*⁽¹³⁾

Hertogen	Totaalcorpus opgenomen in <i>Diplomata Belgica</i>	Verhouding voor regering/tijdens regering	Gemiddeld aantal per regeringsjaar (bij benadering)
Godfried I (1095/1106-1139/1128)	26	0/26	0,70
Godfried II (1139-1142)	6	0/6	2
Godfried III (1142-1190)	106	0/106	2,15
Hendrik I (1190-1235)	433	14/419	9,13
Hendrik II (1235-1248)	129	19/109	8,46

Bovenstaande tabel geeft een overzicht van de oorkonden uitgevaardigd door de hertogen van Brabant in de twaalfde en eerste helft van de dertiende eeuw. Enkele tendensen vallen meteen op. De oorkondenproductie van de eerste hertogen lag opvallend laag. In de twaalfde eeuw was het nog geen vanzelfsprekendheid dat iedere oorkonde in de directe omgeving van de hertog tot stand kwam. Er zijn immers geen aanwijzingen voor een eigen kanselarijwerking. Dit heeft uiteraard een grote impact op het diplomatisch taalgebruik. Derden, eventueel destinatarissen of de nabijgelegen abdijen die wel een scriptorium hadden, werden betrokken bij het opstellen van de oorkonde en hebben bijgevolg het discours mee beïnvloed⁽¹⁴⁾. Hierdoor treffen we onder andere sterke religieuze motieven in het discours van de twaalfde-eeuwse oorkonden aan. De twaalfde-eeuwse oorkonden namen bijvoorbeeld in hun algemene en

(13) De analyse van dit grote corpus (over een dergelijke uitgebreide tijdspanne) werd mogelijk door het gebruik van *Diplomata Belgica*, een digitaal corpus van oorkonden uit vorstendommen in de Zuidelijke Nederlanden tot 1250. Het is deels gebaseerd op de in 1997 uitgebrachte cd-rom *Thesaurus Diplomaticus*. Voor dit onderzoek werd een proefversie uit 2006 gebruikt die in het kader van het Herculesproject (onder leiding van Jeroen Deploige) herwerkt werd tot een online versie. Alle oorkonden hebben een uniek referentienummer dat hier als bronverwijzing werd meegegeven (DiBe ID). In 2015 werd de databank online toegankelijk via: <http://www.diplomata-belgica.be>. Er zijn echter enkele limieten verbonden aan het gebruik van de databank. Ten eerste is het corpus hoewel vrij representatief nog steeds niet volledig. Daarnaast is er voor een groot deel van het corpus geen volledig tekst, maar enkel een regest beschikbaar. Dit bemoeilijkt uiteraard het onderzoek naar het contemporaan discours van de diplomatieke bronnen. Desalniettemin wegen de nadelen niet op tegen de voordelen. De vergelijking van het dispositieve en narratieve gedeelte van verschillende oorkonden is enkel mogelijk door middel van digitaal onderzoek. Voor meer informatie zie Jeroen DEPLOIGE, Bert CALLENS, Philippe DEMONTY e.a., "Remedying the Obsolescence of Digitised Surveys of Medieval Sources: "Narrative Sources" and "Diplomata Belgica"", in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, dl. 176, 2010, p. 151-166.

(14) Michel MARGUE, "Actes princiers et naissance des principautés territoriales: chartes et pouvoirs laïques dans les espaces mosan et mosellan (fin X^e-début XIIe siècles)", in Th. DE HEMPTINNE & J.-M. DUVOSQUEL, eds., *Vorstelijke kanselarijen en scriptoria*, op. cit., p. 236.

protocollaire onderdelen zoals *arenga's* de typische monastieke formulering over⁽¹⁵⁾. De grotere abdijen hadden betere archief- en bewaarstechnieken, en eveneens een grotere invloed in de redactie van de hertogelijke oorkonden⁽¹⁶⁾. Bij de eerste hertogen had de benedictijnerabdij Affligem een centrale positie als *destinataris* in het oorkondencorpus. Het is bijgevolg meer dan waarschijnlijk dat een groot deel van de hertogelijke oorkonden in Affligem werden opgesteld⁽¹⁷⁾.

In de regeerperiode van Hendrik I en Hendrik II waren nog steeds driekwart van de destinatarissen religieuze instellingen, maar de klassieke benedictijnerabdijen boetten langzamerhand aan belang in ten voordele van andere spelers: zoals cisterciënzerkloosters, seculiere kapittels, hospitalen, maar ook steden⁽¹⁸⁾. In de tabel merken we hoe de oorkondenproductie explosief toenam onder de regering van Hendrik I. Onder deze vorst doen voor het eerst op een regelmatige basis vermeldingen van zogenaamde “notarissen” hun intrede in de charters. Vanaf het begin van de dertiende eeuw zijn verschillende notarissen op hetzelfde moment actief⁽¹⁹⁾. Dit wijst op een uitgebreide kanselarijwerking in de hertogelijke entourage. De overgang van een conscriptie in destinatariscontext naar een eigen kanselarijwerking in nabijheid van de hertogen had uiteraard een grote impact op het diplomatisch jargon. De hertog had door middel van een eigen kanselarij een grotere invloed op het ideologisch discours in zijn oorkonden. De oorkonden werden onder het bewind van Hendrik I bovendien opvallend beknopter en korter. Dit had eveneens een effect op

(15) Bijvoorbeeld: Diplomata Belgica ID (hierna “DiBe ID”) 1845. Met “*docente apostolo non sine causa gladium me ferre scio sed ad hoc ut malefactores puniam servorum et ancillarum dei bona sicut mea solo divine remunerationis intuitu custodiam*” werd verwezen naar een fragment uit het epistel van Paulus aan de Romeinen (Vulgaat 13:4): “*dei enim minister et tibi in bonum si autem male feceris time non enim sine causa gladium portat dei enim minister et vindex in iram ei qui malum agit*”.

(16) Georges DECLERCQ, “Originals and Cartularies: the Organisation of the Archival Memory, Ninth-Eleventh Century”, in Karl HEIDECKER, ed., *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, Turnhout, Brepols, 2000, p. 147-170.

(17) Zoals reeds beargumenteerd werd door A. DIERKENS & D. GUILARDIAN, “Actes princiers”, *op. cit.*, p. 256-257.

(18) Reinout RUTTE, “Stedenpolitiek en stadsplanning door Hendrik I van Brabant (1184-1235)”, in *Noord-Brabants Historisch Jaarboek*, dl. 16, 1999, p. 9.

(19) G. CROENEN, “Governing Brabant in the Twelfth Century”, *op. cit.*, p. 56-57. Zie ook Georges SMETS, *Henri 1er, duc de Brabant 1190-1235*, Brussel, Lammertin, 1908, p. 263. Clerici: *clericus domini* en *clericus ducis*. Figuren zoals *Sebastianus capellanus* en een zekere Nicholas. Notarissen: Arnoldus/Arnulfus (actief van 1183 tot 1201), Reinier van Hokssem en Reinier van Hoegaarden (samen actief van 1197 tot 1231), Hendrik (actief van 1203 tot 1209), Johannes van Sterrebeek (actief van 1205 tot 1234), Walter van Lier (actief van 1205 tot 1232), Sigerus (actief van 1208 tot 1217), Jan van Leuven of Jan Cesar (actief van 1223 tot 1229, volgens Georges Smets één persoon, G. SMETS, *Henri 1er, op. cit.*, p. 262), Boudewijn (actief van 1224 tot 1227), Everard (van Zerkingen) (actief van 1231 tot 1233) en Godfried van Huldenberg (actief van 1233 tot 1235). Het is moeilijk te achterhalen wat deze notarissen te maken hebben met de precieze totstandkoming van de akten. Soms wordt er letterlijk *huius cartule confectores* vermeld, maar of deze personen ingestaan hebben voor de redactie, dan wel voor de uiteindelijke *conscriptio* is onduidelijk. Nog verder (paleografisch) onderzoek is noodzakelijk om niet alleen de identiteit, de carrière, maar ook de functie van deze figuren te achterhalen.

het diplomatisch taalgebruik. Het hertogdom volgt hier de algemene tendens in middeleeuwse schriftpraktijken⁽²⁰⁾, maar is iets later vergeleken met naburige vorstendommen zoals het graafschap Vlaanderen⁽²¹⁾.

Van graaf naar hertog: tussen Leuven, Brabant en Lotharingen

De territoriale situatie van het zogenaamde “hertogdom Brabant” was omstreeks 1100 bijzonder complex⁽²²⁾. Op het einde van de elfde eeuw bestond deze regio uit een diversiteit aan graafschappen en heerlijke invloedssferen waar de Leuvense graven slechts één van de vele spelers waren⁽²³⁾. De toekenning van de Lotharingse titel en het gelijktijdige consolidatieproces van het hertogdom “Brabant” zijn in die zin geen toevallige samenloop van omstandigheden. De Lotharingse titel en de autoriteit die ermee gepaard ging, hebben bijgedragen aan de machtsconsolidatie van de Leuvense graven over de grenzen van hun oorspronkelijke graafschap heen. Traditioneel diplomatiek onderzoek naar de legitimatie van machtsaanspraken baseerde zich voornamelijk op de studie van de *intitulatio* of het onderdeel van de oorkonde waarin de auteur zichzelf presenteerde⁽²⁴⁾. De grensoverschrijdende Lotharingse invloed beïnvloedde ook op andere manieren het taalgebruik in het dispositieve deel van de oorkonden. Een concreet voorbeeld is het gebruik van *potestas* dat door de hertogen aan de Lotharingse bevoegdheid gelieerd werd. In een oorkonde aan de Sint Michielskerk (de latere abdij) en de *majores et minores* van Antwerpen gedateerd tussen 1119-1124 gebruikte Godfried I in *potestate mea* om de rechten die zijn nieuwe Lotharingse autoriteit met zich bracht aan te duiden⁽²⁵⁾. Het charter behandelde de instelling van tienden die tot dan geusurpeerd werden door de voormalige hertog van Lotharingen en rivaal van de graven van Leuven, Hendrik I van Limburg.

Een eeuw later vinden we nog steeds gelijkaardige formuleringen in relatie tot de Lotharingse autoriteit. In 1231 sloot hertog Hendrik I een akkoord met het Sint-Waltrudiskapittel te Bergen na een geschil over de stichting van Herentals op een allodium van het kapittel. In deze oorkonde vormt de tweeledig-

(20) O. GUYOTJEANNIN, *Diplomatique médiévale*, op. cit., p. 29, p. 63-70, p. 111.

(21) Zie voor de contemporaine Vlaamse vorsten Diederik en Filips van de Elzas: Thérèse DE HEMPTINNE, *De oorkonden van de graven van Vlaanderen Diederik en Filips van de Elzas : een peiling naar de oorkondingsactiviteit van de grafelijke kanselarij in de periode 1128-1191, op grond van een diplomatisch en paleografisch onderzoek*, onuitgegeven doctoraat, Rijksuniversiteit Gent, 1978.

(22) Michel DE WAHA, “Brussel en de Coudenberg : dubbelzinnige verhoudingen”, in V. HEYMANS, ed., *Het Coudenbergpaleis te Brussel*, op. cit., p. 37-41.

(23) De hardnekkigste tegenstanders van het Leuvense gravenhuis waren de adellijke familie Berthout, heren van onder meer Grimbergen en Mechelen. Zij zouden zich doorheen de twaalfde eeuw blijven verzetten tegen de machtsuitbouw van de graven van Leuven wat zou uitmonden in de Grimbergse Oorlogen (1139-1159). Zie: Godfried CROENEN, *Familie en macht. De familie Berthout en de Brabantse adel*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003.

(24) A. DIERKENS & D. GUILARDIAN, “Actes princiers”, op. cit., p. 213.

(25) DiBe ID 7577.

heid tussen het allodium zelf (*territorium*, *allodium*) en de uitvoerende macht (*potestas*) over het landgoed een cruciaal ideologisch element⁽²⁶⁾. De hertog pleitte op deze manier in zijn voordeel. De stichting die zonder toestemming van het kapittel gebeurde, verklaarde de hertog door zijn *potestas* over het allodium van het kapittel en legitimeerde dit aan de hand van de situering van het allodium in het Lotharingse hertogdom⁽²⁷⁾. In andere gevallen werd *potestas* gecombineerd met *in tota terra mea*, *in omni loco mei* of in *omni patria mea*⁽²⁸⁾. In de vele stedelijke privileges uitgevaardigd door Hendrik I vinden we eveneens het *potestas* motief terug. Bij stedelijke gemeenschappen verwees de hertog echter niet naar zijn invloed over een bepaald territorium, maar naar de macht verbonden aan zijn persoon: *in potestate ducis*⁽²⁹⁾.

Alain Dierkens en David Guillardian concludeerden dat vanaf 1106 de titel *dux Lotharingie* domineerde in de hertogelijke oorkonden, maar dat deze titulatuur omstreeks 1147 steeds vaker werd aangevuld met het oude toponiem *Lovanie*⁽³⁰⁾. Toch werd de Lotharingse hertogtitel ook bij de vroegste hertogen, Godfried I en II, nog consequent aangevuld met de Leuvense identiteit: *comes Lovanie*. De eerste hertogen gebruikten hun grafelijke titel logischerwijze nog stevast in de graafschappen Leuven en Brussel⁽³¹⁾. Godfried III liet de Lotharingse titulatuur opvallend vaker achterwege en werd zo'n elf keer *dux Lovanie* genoemd in oorkonden voor destinatarissen uit alle hoeken van zijn territoria,

(26) DiBe ID 18991 : *in territorio et potestate de Herenthals en infra allodium et potestatem de Herenthals*.

(27) DiBe ID 18991 : *set ea semper ad manum et proprietatem suam retinere qui ducatum Lotharingie possidebit in predictis quippe alta iusticia mihi meisque successoribus tota sine participatione remanet*.

(28) DiBe ID 1793, 1797 (*ab omni potestate tam mea quam etiam Louanien* (sic)), 2244 en 202. Andere voorbeelden: *sub potestate mea [...] in tota terra mea* (DiBe ID 188), *in plenitudine potestatis ad me* (DiBe ID 13318), *per totam terram meam* (DiBe ID 14490), *per omnem terram potestatis nostrae [...] in omni terra potestatis nostrae* (DiBe ID 16081). Het gebruik van *terra* om het territorium van de hertog aan te duiden viel ook Georges Smets op bij zijn analyse van het corpus van Hendrik I. Ook Piet Avonds merkte het nog als discours-element op bij de veertiende-eeuwse hertog Jan III. G. SMETS, *Henri Ier, op. cit.*, p. 232. Piet AVONDS, *Ideologie en politiek. Brabant tijdens de regering van hertog Jan III (1312-1356)*, onuitgegeven doctoraat, Rijksuniversiteit Gent, 1980-1981, dl. 2, hoofdstuk 1, p. 773. Michel ZIMMERMAN, "Affirmation et respect de l'autorité dans les chartes", in Marie-José GASSE-GRANDJEAN & Benoît-Michel TOCK, eds., *Les actes comme expression du pouvoir au Haut Moyen Âge*, Turnhout, Brepols, 2003, p. 223.

(29) DiBe ID 14659, 18532 en 18762.

(30) A. DIERKENS & D. GUILARDIAN, "Actes princiers", *op. cit.*, p. 213.

(31) Of er naast het graafschap Brussel en het graafschap Leuven ook een (land) graafschap Brabant bestond zoals Frans Van Droogenbroeck beweert, is twijfelachtig (Frans VAN DROOGENBROECK, *Het landgraafschap Brabant (1085-1183) en zijn paltsgrafe-lijke voorgeschiedenis. De territoriale en institutionele aanloop tot het ontstaan van het hertogdom Brabant*, Affligem, 2004). Er zijn amper oorkonden waar de titel *comes Bra(c) bantie* in verschijnt. De meeste zijn daarenboven latere kopieën (bijvoorbeeld: DiBe ID 1955, 4049 m.u.v. DiBe ID 4627, 1939, en 3700). Net zoals de titel *dux Lovanie* wijst dit niet op een reële geografische entiteit, zeker omdat voor 1159 de familie Berthout nog een belangrijke heerlijke speler was in het gebied. Andere vermeldingen zoals *dominatum tocius terre Brabantensis* (DiBe ID 1929) verwijzen eerder naar de oorspronkelijke *pagus* dan naar een afzonderlijk graafschap.

en zelfs daarbuiten zoals de Saint Martin abdij te Laon⁽³²⁾. Was dit de eerste stap naar de aanduiding van het volledige territorium als hertogdom? Het is desalniettemin opvallend dat de hertog ervoor kiest om het grafelijke centrum Leuven als toponiem naar voor te schuiven. De introductie van de samengestelde titulatuur *dux Lovanie* toont aan dat de opwaardering van de verschillende grafelijke territoria tot één en ondeelbaar hertogdom een bestaande hertogelijke politiek was. Hierbij aansluitend en in tegenstelling tot zijn voorouders Godfried I en II, gebruikte Godfried III voor het eerst “hertogdom” om zijn volledige gebied aan te duiden⁽³³⁾. In een oorkonde uit 1161 bestemd voor de Sint Michielsabdij te Antwerpen lezen we *in ducatu nostro*⁽³⁴⁾. Het is uiteraard niet uitzonderlijk dat de hertog in het noorden naar het (Lotharingse) hertogdom verwees, aangezien het fundament van zijn autoriteit en legitimiteit in dat gebied in die titel lag. Toch slaat de term niet enkel op het markgraafschap, maar op de totaliteit van zijn territoria. De term *ducatus* vinden we ook terug onder Godfried I, maar dan in verwijzingen naar territoria van andere vorsten. Als aanduiding van het eigen gebied kwam *ducatus* enkel voor bij Godfried III en Hendrik I.

Kort na de dood van Godfried III, op 23 september 1190, werd op de Rijksdag te Schwäbisch-Hall een keizerlijk decreet uitgevaardigd dat definitief de hertogelijke titel aan de territoria in bezit van de Leuvense hertogen verbond. De hertogen verloren hierbij wel de Lotharingse titel. In diverse studies krijgt de Rijksdag een centrale plek toegekend⁽³⁵⁾, maar de enige bron voor dit gebeuren is de *Chronicon Hanoniense* van Giselbert van Mons, de kroniekschrijver en kanselier van graaf Boudewijn V van Henegouwen, en bijgevolg geen neutrale informant voor de Brabantse situatie⁽³⁶⁾. Toch lijkt het onwaarschijnlijk dat de contemporaine kroniekschrijver een dergelijk event zou uitvinden. Uit zijn beschrijving kunnen we concluderen dat de hertogen tot frustratie van naburige vorsten de Lotharingse autoriteit te pas en te onpas gebruikten om inspraak te eisen in gebieden buiten hun feodale controle. Toch lijkt het decreet eerder een compromis dan een “straf”. De opwaardering van de verschillende graafschappen en heerlijkheden van de hertogen tot één en ondeelbaar hertogdom was zeker een bestaande hertogelijke eis. Ondanks het zogenoemde decreet van Schwäbisch-Hall profileerden Hendrik I en alle hertogen nadien zich in hun charters nog steeds eerst en vooral als *dux Lotharingie*.

In 1188 werd Hendrik I voor het eerst als *dux Brabantie* aangeduid in een

(32) DiBe ID 7707, 2081, 4097, 3085, 199, 7541, 7972, etc.

(33) DiBe ID 3083, 3084, 4629 en 1788.

(34) DiBe ID 3083.

(35) Bijvoorbeeld: A. DIERKENS & D. GUILARDIAN, “Actes princiers”, *op. cit.*, p. 258.

(36) Giselbert VAN MONS, *Chronicon Hanoniense*, ed. Léon VANDERKINDERE, *La chronique de Gislebert de Mons*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1904, p. 249-254, specifiek p. 252: *Quod dux Lovaniensis ducatum non habebat, nisi in comitatibus quos tenebat vel qui ab eo tenebantur, cum ipse in aliis comitatibus vicinorum suorum tenuram suam monstare non poterat. Monitus autem dux Lovaniensis a rege, comitatus quos ipse tenebat vel qui ab eo tenebantur ipsum oportuit palam nominare, scilicet comitatum Lovaniensem, comitatum Nivellensem, comitatum de Arscot, quos ipse dux proprie tenebat.*

eigen oorkonde aan de abdij van Heylisse⁽³⁷⁾. Dit is opvallend genoeg voor de sterfdatum van zijn vader. Vanaf 1190 zou hij zichzelf in zijn oorkonden systematisch *dux Lotharingie* blijven noemen. Het is des te opvallender dat Hendrik I in oorkonden van andere vorsten (zoals de paus en de Roomse koning of keizer) wel consequent met *dux Brabantie* werd betiteld⁽³⁸⁾. Aan het einde van zijn regeerperiode, vanaf 1232, ging Hendrik I ook vaker binnen zijn territoria de Brabantse titel gebruiken⁽³⁹⁾. Een grote breuk vond plaats bij zijn opvolger Hendrik II die zichzelf quasi consequent met zowel de Lotharingse als de Brabantse titel liet aanspreken. In 41 oorkonden uit de regeerperiode van Hendrik II vulde *Brabantie* de titel *dux Lotharingie* aan⁽⁴⁰⁾. Slechts één keer was er enkel sprake van *dux Brabantie* met name in een vredesverdrag tussen de familie Berthout en de hertog⁽⁴¹⁾. Ook in het testament van Hendrik II, liet de vorst zich betitelen met zowel Lotharingen als Brabant⁽⁴²⁾. Het vasthouden aan de Lotharingse titel wijst erop dat deze titulatuur nog steeds betekenisvol was voor de dertiende-eeuwse hertogen. Verschillende auteurs probeerden het ontstaan van het Brabantse hertogdom onafhankelijk van de Lotharingse titel te verklaren⁽⁴³⁾, maar dit doet de hertogelijke politiek oneer aan. Lotharingen diende onder Hendrik I als legitimatie voor zijn uitbreidingspolitiek, maar de hertog gebruikte het evengoed in zijn graafschappen. Dit toont het belang van Lotharingen als (intern) territoriaal legitimatiemiddel aan dat voor het midden van de dertiende eeuw duidelijk de voorkeur genoot boven Brabant.

Het is niet eenvoudig om een duidelijk beeld te scheppen van het kluwen aan territoriale titulatuur die de hertogen doorheen de twaalfde en vroege dertiende eeuw in het dispositieve deel van de oorkonden inschakelen. Het gebruik van *Brabantia* om het volledige hertogdom aan te duiden kan met het bestudeerde corpus niet afdoende bewezen worden. *Brabantia* verwijst naar het gebied tussen de Dender en de Zenne, een specifieke onderdeel van de oude *pagus Bra(c)batensis*⁽⁴⁴⁾. Grote delen van de oorspronkelijke Brabantgouw, waar het latere hertogdom zijn naam aan zal ontleen, vielen aan het

(37) DiBe ID 4109. Er is ook een oorkonde uit 1189 aan de abdij Saint Nicaise te Reims, maar dit is een latere kopie (DiBe ID 4431). Het zou hier om een titel kunnen gaan die geïntroduceerd werd om de opvolger aan te duiden.

(38) P. BONENFANT & A.-M. BONENFANT-FEYTMANS, "Du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant", *op. cit.*, p. 1164-1165.

(39) DiBe ID19153: *ego dominus* (sic) *Heinricus Lotharingie et Brabancie dux*. Er is een vroeger voorbeeld uit 1215 (DiBe ID 15347), maar in deze oorkonde is de Roomse koning één van de disposanten.

(40) DiBe ID 28024, 21034, 21061, 21136, 21288, 21321, 29777, etc.

(41) DiBe ID 21034.

(42) Gustave BOLAND & Émile LOUSSE, "Le testament d'Henri II, duc de Brabant", in *Revue historique de droit français et étranger*, dl. 18, 1939, p. 348-387.

(43) G. SMETS, *Henri Ier*, *op. cit.* Willy STEURS, "Brabant groeit naar macht (1106-1261): van het graafschap Leuven naar het hertogdom Brabant, de verovering en de opbouw van een vorstendom", in Raymond VAN UYTVEN e.a., eds., *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 65-66.

(44) Andere delen van de Brabantgouw: het markgraafschap Enname (tussen Schelde en Dender), de noordelijke helft van het graafschap Henegouwen en het graafschap Brussel (tussen Zenne en Dijle). Paul BONENFANT, "Le pagus de Brabant", in *Bulletin de la Société belge d'Études géographiques*, dl. 5, 1935, p. 25-76.

begin van de twaalfde eeuw al buiten de invloedssfeer van de Leuvense graaf en behoorden onder andere tot de graafschappen Henegouwen en Vlaanderen. In de *Chronicon Affligemense*, geschreven voor 1150, wordt het gebied rond Affligem inderdaad als *Brabantia* omschreven⁽⁴⁵⁾. In 1214 wordt *Brabantia* voor het eerst ter verwijzing naar het volledige hertogdom gebruikt, en dat in een overeenkomst tussen Hendrik I met Willem I over het huwelijk van Mathilde met diens zoon Floris (*in patriam suam, uidelicet in Brabantiam*)⁽⁴⁶⁾. In oorkonden naar destinatarissen in het hertogdom zelf werd *Brabantia* in de twaalfde en eerste helft van de dertiende eeuw nooit in die zin gebruikt, ook niet in het Testament van Hendrik II⁽⁴⁷⁾. De exacte motivatie achter die uiteindelijke keuze is bijgevolg moeilijk te vatten en moet later in de dertiende eeuw gesitueerd worden.

De legitimiteit van de dynastie en het *ius brabantinum*

Een belangrijk onderdeel van de vorstelijke machtsconsolidatie is de stabiliteit en het aanzien van de eigen dynastie. De Leuvense graven dienden zichzelf als “hertogelijke dynastie” te legitimeren en de opvolging van de hertogelijke titel door hun eigen nageslacht te verzekeren. De Lotharingse hertogtitel was in oorsprong niet erfelijk⁽⁴⁸⁾. De legitimering van de jonge hertogelijke dynastie is bijgevolg een belangrijk discursief element in de hertogelijke oorkonden. Zeker tijdens en na de regering van Godfried III was dit een belangrijk onderdeel van de hertogelijke politiek. Godfried III erfde het hertogdom zelf als minderjarige onder regentschap van zijn moeder Lutgarde van Sulzbach en kreeg af te rekenen met een grote opstand onder zijn edellieden, de Grimbergse Oorlog (1139 tot 1159)⁽⁴⁹⁾. Die zogenaamde dynastieke “propaganda” uitte zich tweeledig in de oorkonden. Ten eerste reflecteerde de autoriteit van de voorgangers het aanzien van de dynastie. Daarnaast werd de stabiliteit van de dynastie verzekerd in het verlenen van legitieme autoriteit

(45) *Chronicon Affligemense*, ed. Ludwig BETHMANN, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, dl. 9, Hannover, 1851, p. 407-417.

(46) DiBe ID 15192. In externe oorkonden vinden we *Brabantiae* uiteraard al vroeger zoals in de Bulle van Lucius III: *in ducatu de Brabantie* (DiBe ID7627). Dit is echter ook een latere kopie.

(47) DiBe ID 23700.

(48) Na de dood van keizer Hendrik V ging de titel terug naar het huis van Limburg, maar de Leuvense graven bleven zich als hertogen profileren. Godfried II versloeg Hendrik II van Limburg in een korte veldtocht, en bezette Sint-Truiden in 1139. Toch zouden beide vorstenhuizen de hertogelijke titel blijven voeren. Jean-Louis KUPPER, “Les origines du duché de Limbourg-sur-Vesdre”, in *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, dl. 85, 2007, p. 609-637.

(49) De adellijke familie Berthout had in 1139 geweigerd om zijn vader Godfried II te erkennen. Geert CLAASSENS, “De Grimbergse Oorlog”, in John JEEP, ed., *Medieval Germany, An Encyclopedia*, New York, Routledge, 2001, p. 311. In een akte aan de abdij van Vorst uit 1159 werd er zelfs naar de vernietiging van het Grimbergse kasteel verwezen: *In cuius hoc actum est camera eo anno quo Grinbergense castrum deo opitulante cepi incendio que deleui* (DiBe ID 2076).

aan de opvolgers. De Brabantse hertogen gingen deze beide technieken in hun akten incorporeren. We treffen een gelijkaardig gebruik aan bij contemporaine naburige vorsten. Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1128-1168), betrok eveneens zijn zoon Filips als mede-oorkonder in zijn akten⁽⁵⁰⁾. De Brabantse hertogen maakten van dit gebruik wel een opvallend constante politiek. In tegenstelling tot Diederik waren zij geen “nieuwe” vorsten en had er in die periode geen grote dynastieke crisis van die omvang als de Vlaamse crisis na de moord op graaf Karel de Goede in 1127 plaatsgevonden.

Opvallend in die zin is het gebrek aan verwijzingen naar de oorspronkelijke Leuvense grafelijke dynastie in de oorkonden van Godfried I. De hertog plaatst zich bewust in de lijn van de Neder-Lotharingse hertogen door onder meer de illustere Godfried van Bouillon, Godfried IV van Neder-Lotharingen (1089-1100), als voorganger te vermelden⁽⁵¹⁾. Dit past binnen de uitgesproken “Lotharings georiënteerde” politieke ideologie van de hertogen. In de veertiende-eeuwse Rijmkroniek van Brabant of *Brabantse Yeesten* van de Antwerpse klerk Jan van Boendale werden de twaalfde-eeuwse Brabantse hertogen ook rechtstreeks in de dynastieke lijn van Godfried van Bouillon geplaatst, hoewel er geen rechtstreekse bloedverwantschap was⁽⁵²⁾. Een interessant voorbeeld is het eerder vermelde charter uit 1119-1124 gericht aan de stedelijke gemeenschap van Antwerpen en het kapittel van Sint-Michiels. Het betreft de instelling van tienden die geïsurpeerd werden door de voormalige hertog van Lotharingen, Hendrik I van Limburg. Hier gebruikte Godfried I krachtige taal om de “usurpator” terecht te wijzen en legitimeerde zijn autoriteit door middel van een verwijzing naar Godfried van Bouillon die de feodale rechten over het markgraafschap Antwerpen rechtstreeks aan hem zou hebben overgedragen⁽⁵³⁾. Aartsrivaal Hendrik I van Limburg werd als voormalige Lotharingse titeldrager logischerwijze uit de Brabantse geschiedenis geweerd.

Godfried I werd op zijn beurt een belangrijke autoriteit in de oorkonden van zijn opvolgers. In een herbevestiging door Godfried II van een schenking door Godfried I aan de abdij te Kamerijk, kreeg de persoonlijkheid van deze hertog een centrale discursieve positie als garantie voor de naleving van de rechtshandeling⁽⁵⁴⁾. Dat valt eveneens op in de titulatuur, waar Godfried II, hoewel hij in 1141 al enkele jaren hertog is, zich als “zoon van zijn vader” profileerde. Zelfs Godfried III zou niet zijn vader, maar zijn grootvader uitspelen om zijn eigen legitimiteit te bekrachtigen. Een voorbeeld hiervan vinden we in een oorkonde voor de abdij van Brogne in 1178 met een verwijzing naar

(50) Bijvoorbeeld: DiBe ID 5245, 4075, 5219 etc.

(51) DiBe ID 7577.

(52) Jan VAN BOENDALE, *Brabantsche Yeesten*, ed. Jan-Frans WILLEMS & Jan-Hendrik BORMANS, 1839-1869, geraadpleegd via cd-rom Middelnederlands, Sdu Uitgevers/Stan-daard Uitgeverij, Den Haag/Antwerpen, 1998, boek 3. Ook hier wordt er weinig aandacht besteed aan de elfde-eeuwse Leuvense gravendynastie.

(53) DiBe ID 7577: *Quam dominus et praecedessor meus beatae memoriae dux Godefridus et postea rex Jerosolymitanorum ab imperatore libere in feudo tenuit.*

(54) DiBe ID 3695: *Ego Godefridus dux celeberrimi Godefridi Lotharingiae ducis filius omnia.*

de glorieus regeerperiode van de *pater patrie*⁽⁵⁵⁾. Legitimatie door vermelding van de hertogelijke voorgangers en dynastie bleef ook in de oorkonden van Hendrik I aanwezig, en dan vooral tijdens de eerste decennia van zijn regering. Godfried III was in Hendriks oorkonden de voornaamste dynastieke autoriteit⁽⁵⁶⁾, ook al zijn er sporadisch enkele vermeldingen van Godfried I terug te vinden⁽⁵⁷⁾. Hendrik I is de enige vorst die in de oorkonden van zijn opvolger Hendrik II terug te vinden is. De autoriteit van Hendrik I, de hertog die ervoor zorgde dat het hertogdom aanzienlijk uitbreidde, overschaduwde bijgevolg vanaf de dertiende eeuw de *pater patrie* en eerste Leuvense hertog van Lotharingen, Godfried I.

De legitimatie van de opvolgers is eveneens nadrukkelijk aanwezig in de hertogelijke oorkonden en dat voornamelijk door middel van zogenaamde consensusformuleringen. In vier oorkonden van Godfried I gaven zijn twee zonen, Godfried en Hendrik, een consensus. Godfried II stierf echter voor hij zijn minderjarige zoon in zijn politiek kan betrekken, maar op zijn beurt vatte Godfried III de traditie om de erfgenaam in het bestuur te betrekken opnieuw aan. Er is een sterke evolutie op te merken naar een politiek waarbij de oudste zoon als mede-oorkonder verscheen of zelf oorkonden ging uitvaardigen⁽⁵⁸⁾. Dit laatste is uiteraard te verklaren door het regentschap dat de latere Hendrik I uitoefende gedurende de kruistochtonderneming van zijn vader⁽⁵⁹⁾. Hendrik I voerde op zijn beurt opnieuw een bewuste dynastieke politiek. Vanaf 1220 palmde de jonge Hendrik van Leuven (de toekomstige Hendrik II) de consensusformuleringen in de oorkonden van zijn vader in. Daar werd hij letterlijk als legitieme erfgenaam geportretteerd: *Henricus maior filius ducis Lothoringie* (sic) of *dilecti filii nostri Henrici primogeniti*⁽⁶⁰⁾. De jonge Hendrik II verleende in totaal tien oorkonden tussen 1220 en 1235, het sterfjaar van Hendrik I, een consensus aan een *actio* opgezet door zijn vader. Daarnaast zijn er nog de vele bevestigingsoorkonden waarbij de jonge Hendrik II een nieuwe oorkonde uitvaardigde om rechtshandelingen van zijn vader te bekrachtigen.

Des te opvallender is het gebrek aan consensusformuleringen door de zoon en opvolger van Hendrik II. Hoewel er enkele gezamenlijke akten uitgevaardigd werden, was dit niet op een gelijkaardige schaal als onder de regering van Hendrik I. De autoriteitsoverdracht gebeurde via het privilege of “Testament” dat op het einde van de regering van Hendrik II werd uitgevaardigd⁽⁶¹⁾. Dit algemeen privilegecharter werd samen met de opvolger, Hendrik III, voor het gehele hertogdom uitgevaardigd ter versoepeling van de regeringsover-

(55) DiBe ID 7972: *Quod reuerende memorie auus meus Godefridus dux Louaniensis pater patrie decus imperii uenerator.*

(56) DiBe ID 7522, 2139, 202, 1705, 1827 en 13318.

(57) DiBe ID 1827, 13318 en 13674.

(58) Bijvoorbeeld: DiBe ID 1788, 7629, 3665, 1913 etc.

(59) Jean-Louis KUPPER, “Mathilde de Boulogne, duchesse de Brabant”, in *Femmes, mariages, lignages XIIe-XIVe siècle. Mélanges offerts à Georges Duby*, Brussel, De Boeck Université, 1992, p. 233-234.

(60) DiBe ID 16388 en 16533.

(61) DiBe ID 23700.

gang⁽⁶²⁾. Dit “democratisch” gebruik groeide uit tot een typisch “Brabants” fenomeen dat zou uitmonden in het latere Charter van Kortenberg (1312) en andere zogenaamde Blijde Inkomstcharters⁽⁶³⁾. Door het toekennen van privileges probeerden de hertogen de legitimiteit en autoriteit van de nieuwe opvolger te verzekeren. De legitimatie van de erfgenaam in de oorkonden van de twaalfde-eeuwse hertogen was een direct gevolg van het feit dat de Roomse keizer de hertogelijke titel elk moment kon afnemen. Daarnaast leidde de eerste dynastieke tegenslag na de vroegtijdige dood van Godfried II tot inspiratie voor de voortzetting onder Godfried III en Hendrik I. Toch vinden we pas vanaf Hendrik I een nadrukkelijke legitimering van de erfgenaam. Deze tendens was een direct gevolg van diens uitbreidingspolitiek, maar eveneens van het officiële verlies van de Lotharingse titel. Ook het feit dat Hendrik I slechts op latere leeftijd een mannelijke opvolger kreeg zal hier aan hebben bijgedragen.

Deze bezorgdheid om dynastieke continuïteit hield voor Hendrik I meer in dan het betrekken van een jonge mannelijke opvolger in het bestuur. De oudste dochter van Hendrik I, Maria van Brabant, was tot de geboorte van haar broer in 1207 erfprinses⁽⁶⁴⁾. Naar aanleiding van een nieuwe kruistocht en om steun voor de Hohenstaufendynastie te winnen deed de Roomse keizer Hendrik VI omstreeks 1197 een indrukwekkende toegeving aan zijn leenmannen. In zijn leengebieden garandeerde hij een volledig erfrecht, en dat zowel in de mannelijke als vrouwelijke lijn⁽⁶⁵⁾. Hendrik I's opmerkelijke opvolgingspolitiek zou een direct gevolg zijn van dit privilege. Hij greep namelijk de kans om de toekomst van zijn jonge dochter en erfgenaam veilig te stellen. Daarenboven stelde hij bij zijn vertrek op kruistocht zijn echtgenote Mathilde van Boulogne aan als regentes. Ook na zijn terugkeer, nadat de voorgestelde kruistocht onverwacht werd afgeblazen door het sterven van de keizer, verdween zijn echtgenote niet meer van het politieke toneel⁽⁶⁶⁾. De oorkondingsactiviteit van Mathilde is, in vergelijking tot de andere Brabantse consorten, uitzonderlijk⁽⁶⁷⁾. Tweemaal gaf ze zelf een oorkonde uit. Ze trad vijf keer als mede-oorkonder samen met haar echtgenoot Hendrik I op. Daarnaast was ze zes keer getuige in andere akten van Hendrik I en gaf ze drie keer een consensus aan een *actio* van Hendrik I. Dit laatste voornamelijk in akten met betrekking tot haar *douarium*. Er zijn twee afzonderlijke vermeldingen van een zegelaanhechting. Bovendien zijn er nog vier vermeldingen in het dispositieve gedeelte van de oorkonden van Hendrik I waar ze als *disposant* optrad.

(62) G. BOLAND & É. LOUSSE, “Le testament d’Henri II”, *op. cit.*, p. 348-350.

(63) Valerie VRANCKEN, *‘Van den goeden regimente’: constitutionele teksten en hertogelijk bestuur in vijftiende-eeuws Brabant*, onuitgegeven doctoraat, KU Leuven, 2017.

(64) Geert-Jan VAN BUSSEL, “Tussen Brabantse macht en keizerlijke nagedachtenis. Maria van Brabant (1189/1190-1260) als keizerin, gravin en kloosterstichteres”, in *Brabants Heem*, dl. 46, 1994, 2, p. 69-75 en p. 100-106.

(65) J.-L. KUPPER, “Mathilde de Boulogne”, *op. cit.*, p. 240-242.

(66) Een bevestigingsoorkonde uit 1197 vermeldt dat deze werd opgesteld of dat de rechtshandeling plaatsvond in het regentschapsjaar van Mathilde van Boulogne: *eiusdem anni presente et annuente Mathilde ducissa* (DiBe ID 202).

(67) Voor een overzicht en analyse van de oorkondingsactiviteiten van Mathilde van Boulogne en de andere hertoginnen zie L. DEMETS, *Vorsten en vorstinnen*, *op. cit.*, p. 127-160.

Mathilde van Boulogne figureerde voornamelijk als getuige in verdragen met naburige vorstendommen. Het verdrag tussen Hendrik I en Dirk VII van Holland in 1200 vermeldde letterlijk een belofte tot wederzijdse steun aan de erfgenamen, op dat moment voor Hendrik I zijn tienjarige dochter, en aan de overlevende echtgenotes, als regentessen, indien een van hen vroegtijdig zou komen te overlijden⁽⁶⁸⁾. Dat is wat doorgaat als het *ius brabantinum*, het recht op een regentschap door de consort en vrouwelijke erfopvolging, dat Hendrik I poogde te introduceren⁽⁶⁹⁾. Dit zou later ook een grote rol gaan spelen in de opvolgingscrisis in het midden van de veertiende eeuw, de zogenaamde Brabantse successieoorlog⁽⁷⁰⁾. De erfopvolging van de oudste dochter van Jan III, Johanna van Brabant, werd onder meer door de Vlaamse graaf Lodewijk van Male betwist omdat die eveneens met een dochter van Jan III gehuwd was. Na het overlijden van Mathilde van Boulogne in 1210 bouwde Hendrik I overigens een sterke memoriecultus uit met talrijke vermeldingen van zijn overleden echtgenote in vroomheidsformules bij schenkingen aan religieuze instellingen⁽⁷¹⁾. Hoewel voorouders wel vaker in dergelijke formules werden geëerd, was het bij de Brabantse hertogen uitzonderlijk dat een echtgenote op een dergelijke manier bij naam werd herinnerd. Ook dit aspect bevestigt hoe Hendrik I inzette op de vorming van een “nieuwe” hertogelijke dynastie en de succesvolle overerving van deze titel. Een dergelijke memoriecultus diende om de continuïteit van de dynastie te benadrukken. De autoriteit van zijn echtgenote, de moeder van de erfgenaam, droeg hier aan bij.

Houding ten opzichte van de keizerlijke autoriteit

De relatie tussen de hertogen en de keizer, de vorst die hen de hertogelijke titel verleende, werd in de historiografie vaak vereenvoudigd tot een afhankelijkheids- versus ontvoogdingsverhaal⁽⁷²⁾. De realiteit was uiteraard com-

(68) DiBe ID 6137: *Quod si comes et dux moriantur uxores et heredes eorum sibi invicem assistent et iuvamen prestabunt*. In het testament van Albert II graaf van Dabo-Moha, een verwant van Hendrik I uit het tweede huwelijk van Lutgarde van Sulzbach werd in 1204 naar de hertogin Mathilde als regentes verwezen: *quod si dux medio tempore decedat, ducissa et pueri ducis predictam totaliter habebunt terram* (DiBe ID 13439).

(69) Het wordt in het bovengenoemd verdrag ook letterlijk zo aangeduid: *Hec bona concessit dux comiti iure brabantino ita videlicet quod nullus heres inde exheredabitur*. J.-L. KUPPER, “Mathilde de Boulogne”, *op. cit.*, p. 240-242.

(70) V. VRANCKEN, ‘Van den goeden regimente’, *op. cit.*, p. 39 e.v.

(71) Enkele voorbeelden: *ob remedium et salutem animae nostrae, et piaae memoriae Uenerabilis Uxoristris nostrae mathildis, et Patris et Matris nostrae, et omnium Antecessorum nostrorum* (DiBe ID 13300), *pro salute anime mee et dilecte uxoris mee Ma<th>ildis atque omnium antecessorum meorum* (DiBe ID 14662), *Pro remedio et salute animae meae et uxoris meae Mathildis Ducissae et Praedecessorum meorum* (DiBe ID 17446), etc. Ook voor zijn tweede echtgenote, Maria van Frankrijk, bouwde Hendrik I een gelijkaardige memoriecultus op: *in remissionem nostrorum et parentum nostrorum et carissime uxoris nostre Marie peccatorum* (DiBe ID 17493), *pro salute nobilis mulieris anime coniugis nostre Marie et antecessorum nostrorum* (DiBe ID 17505), etc.

(72) Een kritiek die geuit werd door Piet Avonds in “Brabant en Limburg 1100-1403”, *op. cit.*, p. 457-463.

plexer. De autoriteit van de Roomse keizer werd op een subtiële wijze in de akten van de hertogen opgenomen (tot de regering van Hendrik I). Het gaat om simpele en schijnbaar onschuldige vermeldingen van de op dat moment regerende keizerlijke vorst in de datering van de oorkonde of de *datatio*. Met de vermelding van de regering van een koning of keizer in de *datatio* van een akte wou de vorst de autoriteit van de leenheer bekrachtigen⁽⁷³⁾. Zelfs in het beperkte corpus van Godfried I waren er zeven vermeldingen van de regerende keizer in de *datatio* van verschillende oorkonden. Hierbij kwamen onder andere Hendrik V, Lotharius III en Koenraad III respectievelijk één, twee en vier keer voor. Koenraad III dook op in twee valse oorkonden uit 1133 voor de abdij van Middelburg. Dat gebeurde tijdens de periode waarin hij zich als tegenkoning profileerde. Deze oorkonden werden echter aan de beruchte zeventiende-eeuwse vervalsers Christophe Butkens toegeschreven⁽⁷⁴⁾. Het is weinig waarschijnlijk dat Godfried I zich in zijn officiële documenten openlijk aan een partij zou verbinden. Bovendien vinden we Lotharius III opnieuw in een *datatio* van een oorkonde uit 1134 voor de abdij van Kamerijk⁽⁷⁵⁾.

De keizer was niet alleen in de datering van de akten van Godfried I aanwezig. In een oorkonde aan de abdij van Park uit 1134 verwees de hertog in zijn titulatuur naar de keizerlijke gratie: *imperatoris gratia*⁽⁷⁶⁾. Opvallend, want na 1128 was Godfried I niet langer hertog van Lotharingen. Rooms koning Koenraad III werd eveneens eenmalig vermeld in een consensusformule in het kader van een usurpatie van een allodium te Lithoijen behorende aan de Saint-Remi abdij te Reims⁽⁷⁷⁾. Hier kwam hij tussen om de hertog, zijn functionaris, terug te roepen. Het was niet toevallig dat Godfried I net op dat moment afstand deed van bepaalde geïsurpeerde rechten. De voormalige tegenkoning, Koenraad III, was in april 1138, na de dood van Lotharius III, maar net officieel verkozen⁽⁷⁸⁾. Dit was een blijk van trouw en goede verstandhouding met de nieuwe keizer-kandidaat die kort daarop Godfrieds zoon opnieuw de hertogelijke titel zou verlenen. Bovendien werd deze alliantie bezegeld met een huwelijk tussen de hertogszoon en de zus van de tweede echtgenote van Koenraad III, Lutgarde van Sulzbach⁽⁷⁹⁾. Diezelfde loyaliteit ten opzichte van Koenraad III vinden we in het corpus van Godfried III waar Koenraads zoon als mede-koning met zijn vader in de *datationes* verscheen.

(73) O. GUYOTJEANNIN, *Diplomatique médiévale*, op. cit., p. 84-85.

(74) Paul BONENFANT, "Quelques faux actes princiers intéressant Bruxelles. La question des falsifications de Christophe Butkens", in *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, dl. 51, 1962-1966, p. 135-156.

(75) DiBe ID 3696.

(76) DiBe ID 4039.

(77) DiBe ID 5659. in *presentia domni Conradi imperatoris illud abdicauimus stantes et confirmantes*.

(78) P. BONENFANT & A.-M. BONENFANT-FEYTMANS, "Du duché de Basse-Lotharinge au duché de Brabant", op. cit., p. 1145.

(79) Over Lutgarde: L. DEMETS, *Vorsten en vorstinnen*, op. cit., p. 132-136.

In totaal zijn er vijftien vermeldingen van de regerende keizer in de *datatio* in oorkonden van Godfried III⁽⁸⁰⁾. Vanaf de regering van Hendrik I verdween de keizer echter uit de *datatio*. Dit kan uiteraard een gevolg zijn van de Rijksdag te Swäbisch Hall en het verlies van de Lotharingse titel. Een andere verklaring is de strijd om het keizerschap op het einde van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw tussen de Welfen- en Hohenstaufendynastie. Hendrik I speelde geen onschuldige rol in dit conflict en sloot via een uitgebreide huwelijkspolitiek allianties met beide partijen. Om die reden wou hij zich schriftelijk niet aan een specifieke partij binden. Het was uiteraard niet zo dat Hendrik I alle banden met het keizerrijk doorbrak. Daar wijst zijn opvallende huwelijkspolitiek op, waarbij hij zijn oudste dochter Maria en aansluitend zijn oudste zoon Hendrik zowel aan de Welfen- als de Hohenstaufenpartij verbond. Daarnaast zijn er ook sporen van keizerlijke erkenning terug te vinden in het discours van de oorkonden. In een oorkonde aan het Saint Aubain kapittel van Namen uit 1210 liet Hendrik I zich zelfs letterlijk (en niet toevallig in concurrentie met de graaf van Namen) als *princeps romani imperii* portretteren⁽⁸¹⁾. Bij Hendrik II zijn aanwijzingen naar de keizerlijke autoriteit in de oorkonden zo goed als afwezig.

Van voogdijrechten over monastieke en religieuze instellingen naar actieve kloosterstichting

Lekenpatronage droeg bij aan de territoriale ontwikkeling van diverse vorstendommen⁽⁸²⁾. Na de kloosterhervormingen tijdens de tweede helft van de tiende eeuw maakte de bescherming door lekenabten plaats voor die door voogden of *advocati*⁽⁸³⁾. De voogdij impliceerde de uitoefening van hoge rechtspraak en de militaire bescherming van kloostergoederen in ruil voor de inkomsten uit die rechtspraak. Verder fungeerde de voogd als tussenpersoon bij vrijwel iedere goederentransactie tussen een schenker en het klooster. In het geval van de graven van Leuven viel het proces van goederenschenken door de regionale aristocratie op deze manier onder hun toezicht. De lekenvoogdij of de *advocatia* vormde een centraal begrip in de oorkonden van Godfried I⁽⁸⁴⁾. Op dat moment was de grafelijke

(80) DiBe ID 1964, 7707, 1936, 2293, 4046, 3676, 3083, 3085, 4004, 2533 DiBe ID 1890 (Groot-Bijgaarden, 1168): *regnante Frederico Romanorum imperatore et principante Godefrido Duce Lotharingie*. Zelfs de Italië-verovering van Frederik Barbarossa komt in een schenkingsoorkonde van Godfried III aan het kapittel van Lier in 1175 voor: *Frederico imperatore Alexandriam novellam civitatem Italiae potenter expugnante* (DiBe ID 2533).

(81) DiBe ID 14401.

(82) Karen STÖBER, *Late Medieval Monasteries and their Patrons: England and Wales c. 1300-1540*, Woodbridge, Boydell & Brewer, 2007 ; Arnoud-Jan BIJSTERVELD, "Brabant groeit naar macht (1106-1261): het kerkelijk leven", in R. VAN UYTVEN e.a., eds., *Geschiedenis van Brabant, op. cit.*, p. 80-89 ; P. BONENFANT & A.-M. BONENFANT-FEYTMANS, "Du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant", *op. cit.*, p. 1132-1133.

(83) Arnoud-Jan BIJSTERVELD & David GUILARDIAN, "De vorming van het hertogdom (843-1106)", in R. VAN UYTVEN e.a., eds., *Geschiedenis van Brabant, op. cit.*, p. 54-55.

(84) Raymond VAN UYTVEN, "De Brabantse kloosters: hun politieke en sociaal-economische rol", in Fernand VANHEMELRYCK, ed., *Aspecten van de kerkelijke geschiedenis van het hertogdom Brabant*, Brussel, Centrum Brabantse Geschiedenis, 2002, p. 65-91.

patronage voornamelijk gericht aan de abdij van Affligem en eventuele dochterabdiën waar de hertogen vaak bij de stichtingen betrokken waren geweest⁽⁸⁵⁾. Graaf Hendrik III van Leuven en zijn broer Godfried I waren de grondleggers van de patronage aan de abdij van Affligem die een Lotharingse oorsprong kende⁽⁸⁶⁾. Affligem bleef doorheen de hele twaalfde eeuw de belangrijkste destinataris van de hertogen⁽⁸⁷⁾. Deze abdij speelde een grote rol in de uitbouw van een vaste machtsbasis in de oude Brabantse *pagus* naast de grafelijke centra te Leuven en Brussel. Tijdens de twaalfde eeuw werd deze abdij, *primaria Brabantiae*, de voornaamste huisabdij van de hertogen waarbij ze onder meer als begraafplaats fungeerde voor Godfried I⁽⁸⁸⁾. De band tussen deze abdij en de Leuvense dynastie zette zich ook in de dertiende eeuw voort. In oorkonden van Hendrik II aan de abdij treffen we zelfs een nieuw vertoog aan dat de sympathie en welwillendheid die de hertog tegenover de abdij koesterde letterlijk in de verf zet⁽⁸⁹⁾.

De expliciete vermelding van de *advocatia*-rechten over een abdij of klooster in akten kende voornamelijk een spectaculaire stijging vanaf Godfried III. In totaal gaat het om zo'n veertien letterlijke *advocatia*-vermeldingen. Het hoge aantal staat ook in verhouding tot het in het algemeen grotere oorkondencorpus van Godfried III. In tegenstelling tot zijn voorgangers stond deze formule vaak in verband met algemene heerlijke en vorstelijke rechten. Zo kwam, soms met het bijvoegsel *patrie* of *terre*, het wereldlijke *dominus* bij Godfried III samen met *et ecclesie aduocatus* voor⁽⁹⁰⁾. Het onderscheid tussen zijn wereldlijke macht (*patrie dominus*), vertegenwoordigd in de heren die een patronageschenking door hem moesten laten bekrachtigen, en zijn macht over de monastieke instellingen op zijn gebied (*terre, patrie* en *ecclesie aduocatus*) werd ook letterlijk verwoord in een dualiteit. In de monastieke context zette de klassieke *advocatia*-vermelding zich ook onder Hendrik I door. Al nam de formule *ius patronatus* lexicografisch de bovenhand ten koste van het klassieke *advocatia*⁽⁹¹⁾.

(85) *Advocatia* wordt onder Godfried I in 8 oorkonden vermeld: DiBe ID 1424, 1431, 1434, 1793, 1797, 1919, 1946 en 1955. Raymond VAN UYTVEN, "Kloosterstichtingen en stedelijke politiek van Godfried I van Leuven (1095-1139)", in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 13, 1958, 1, p. 177-188.

(86) De stichtingsoorkonde zelf is omstreden volgens Eric van Mingroot: Erik VAN MINGROOT, "De Kamerijkse stichtingsbrief voor de abdij Affligem (*Novum Monasterium* 1086)", in *Sacris Erudiri*, dl. 24, 1980, p. 7-39. Hoewel dit door enkelen weerlegd wordt: Frans VAN DROOGENBROECK, "Paltsgraaf Herman II en de stichting van de abdij van Affligem (28 juni 1062)", in *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, dl. 2, 1999, p. 49.

(87) 7 oorkonden gevaardigd door Godfried I, 1 door Godfried II, 12 door Godfried III, 21 door Hendrik I en 8 door Hendrik II. Hierbij zijn de oorkonden aan de talrijke dochterabdiën zelfs niet bijgerekend.

(88) David GUILARDIAN, "Les sépultures des comtes de Louvain et des ducs de Brabant (XIe s.-1430)", in Michel MARGUE e.a., eds., *Sépulture, mort et représentation du pouvoir au Moyen Âge*, Luxemburg, CLUDEM, 2006, p. 491-540.

(89) Bijvoorbeeld: DiBe ID 17997 : *quam specialitate amores quem erga domum pre-nominatam gero...*

(90) DiBe ID 1845, 1890, 1977, 1978, 3080 etc.

(91) Bijvoorbeeld: *in omnibus iure advocatie mee* (DiBe ID 3132), *ius patronatus ecclesiae* (DiBe ID 7669), *tamquam veras patronus approbavi* (DiBe ID 13930), *ego sum advocatus* (DiBe ID 27423), *in advocatia nostra* (DiBe ID 14597), *cum iure patronatus* (DiBe ID 14648), *per dei gratiam ius patronatus habemus potestatem eligendi* (DiBe ID 15612).

In andere abdijen hadden de hertogen met vorstelijke concurrenten af te rekenen. De bemachtiging van de voogdij over de keizerlijke abdijen van Nijvel en Gembloers in de elfde eeuw werd als een cruciaal element in de machtsontplooiing van de Leuvense graven beschouwd ⁽⁹²⁾. Voor de twaalfde eeuw is het diplomatisch bewijs echter schaars. Hoewel in één oorkonde uitgereikt door Godfried I de *advocatia* over Gembloers aan bod komt, gebeurde dat enkel in een toekenning van privileges aan een naburige gemeenschap ⁽⁹³⁾. Deze oorkonde bespreekt de rechten van de abdij over Mont-Saint-Guibert ⁽⁹⁴⁾. De twisten tussen Gembloers en omliggende leken gemeenschappen waren vaak de zeldzame momenten waarop de abdij steun bij de hertog zocht ⁽⁹⁵⁾. Verder werd Godfried I eenmalig als getuige én voogd vermeld in een geschil tussen Gembloers en Nijvel ⁽⁹⁶⁾. Godfried III kende opnieuw privileges toe aan de stedelijke gemeenschap ontstaan rond de abdij van Gembloers en het noordelijke Mont-Saint-Guibert. Godfried III intervenieerde echter niet als voogd in deze abdij zoals hij dat in diverse andere abdijen wel deed. Enkele decennia later riep Gembloers wel de hulp van hertog Hendrik I in om de macht van enkele lokale heren in te perken ⁽⁹⁷⁾.

Ook met betrekking tot de benedictessenabdij te Nijvel bleef het opvallend stil bij de eerste twee hertogen. Godfried III vinden we wel terug in getuigenlijsten van oorkonden uitgevaardigd door de abdis ⁽⁹⁸⁾, maar ook de keizer komt in deze getuigenlijsten voor. Het was Hendrik I, en in navolging ook Hendrik II, die vanaf 1210 regelmatig oorkonden uitvaardigde voor dit klooster ⁽⁹⁹⁾. Hendrik I bekommerde zich voor deze datum wel om de stichting van een hospitaal te Nijvel en probeerde enkele geschillen tussen de “burgers” van Nijvel en omliggende abdijen of het hospitaal te beslechten. Ondanks de zogenaamde toekenning van de voogdijrechten over beide keizerlijke abdijen in de vroege elfde eeuw of twaalfde eeuw, stonden deze rechten niet volledig los van de keizer die eveneens voogd over beide instellingen bleef. Opvallend in beide gevallen is het uitreiken van privileges door de hertogen aan de naburige stedelijke gemeenschappen om hun invloed in het gebied te vergroten (zie verder).

(92) A.-J. BIJSTERVELD & D. GUILARDIAN, “De vorming van het hertogdom (843-1106)”, *op. cit.*, p. 54 ; W. STEURS, “Brabant groeit naar macht (1106-1261)”, *op. cit.*, p. 67 ; P. BONENFANT & A.-M. BONENFANT-FEYTMANS, “Du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant”, *op. cit.*, p. 1132-1133 ; R. VAN UYTVEN, “Kloosterstichtingen en stedelijke politiek”, *op. cit.*, p. 183-184.

(93) DiBe ID 1434.

(94) Over de exacte datering en politieke context van de oorkonde zie David GUILARDIAN & Michel DE WAHA, “Réexamen de la charte de Mont-Saint-Guibert”, dans *Actes du LVe Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique-Namur 2008*, Namen, 2008, t. 1, p. 177-178.

(95) Joseph TOUSSAINT, *L'abbaye de Gembloux: les origines et l'âge d'or (940-1136)*, Gembloux, Duculot, 1972, p. 61 en 66-67.

(96) DiBe ID 1457.

(97) DiBe ID 1578 : *dominus Bernardus et dominus Eniorrandus*.

(98) Het gaat echter om een oorkonde gericht aan de abdij van Villers. Het is opvallend hoe Godfried III als *comes Lovanie* wordt betiteld: *Frederico glorioso imperatore regnante Henrico Leodiensi episcopo Godefrido Louaniensi comite...* (DiBe ID 168). In andere oorkonden wordt Godfried III wel als *dux* betiteld, weliswaar zonder het toponiem Lotharingen, maar met *Lovanie* (DiBe ID 3226, 5144, 2082, 2848).

(99) DiBe ID 14526, 17555, 17643 en 17665.

Daarenboven zijn er diverse tussenkomsten van de Brabantse vorst in geschillen tussen lokale edellieden en monastieke instellingen. Zo stond in 1210 het performatieve karakter van de rechtshandeling centraal in het geschil tussen Heylisssem, een door Hendrik I begunstigde norbertijnerabdij op de betwistbare grens van het hertogdom, en Walter van Bierbeek⁽¹⁰⁰⁾. Opvallend in deze oorkonde zijn enkele discursieve elementen die Walter van Bierbeek in een slecht daglicht plaatsen. In de *narratio*, de uiteenzetting van de inleidende omstandigheden, treffen we bijvoorbeeld een voortdurende herhaling van het woord *violentia* aan, doelend op het gewelddadig optreden van Walter van Bierbeek⁽¹⁰¹⁾. De *dispositio* zet uiteen hoe er na een onderzoek in het voordeel van de abdij werd beslist waarbij *veritas* als betekenaar meermaals werd herhaald. Deze oorkonde werd opgesteld met een duidelijke voorkeur voor de partij van de abdij. De getuigenlijst vermeldt enkele hertogelijke clerici die voor de redactie instonden wat impliceert dat de oorkonde in de hertogelijke entourage tot stand kwam⁽¹⁰²⁾.

In een ander gelijkaardig geschil tussen de abdij van Postel en een zekere Wichnand van Lohoven treffen we eenzelfde betoog aan. De oorkonde vertoont eveneens een performatief karakter met gelijkaardig woordgebruik als de vorige casus: *iuramento* en *veritati testimonium*⁽¹⁰³⁾. Enkele hertogelijke *homines* onderzochten het geschil onder leiding van de schout Hendrik van Arendonk. Opnieuw won de abdij het geschil. Toch werd de macht van lokale heren niet altijd op een dergelijke repressieve manier ingeperkt. In een twist tussen een ridder en de abdij van Tongerlo was het discours minder agressief⁽¹⁰⁴⁾. Het ging hier eerder om een “bemiddeling” van de hertog dan een veroordeling. Het landgoed behoorde toe aan de abdij, maar de ridder mocht het wel gebruiken mits een jaarlijkse som. Het is de eerste en enige oorkonde uit het corpus van dit onderzoek die bij de tussenkomst in een dergelijk geschil de term *arbitrium* vermeldt⁽¹⁰⁵⁾.

Dergelijke hertogelijke steun aan monastieke instellingen concentreerde zich vanaf Godfried I opvallend op de horizontale centrale as doorheen het oude graafschap. Deze trend zette zich door onder Godfried II. De rechte lijn waarop deze abdijen zich leken te bevinden en de uitbreiding van die lijn richting de oostgrens van het hertogdom hebben enkele historici doen suggereren dat de hertogen zich actief gingen inmengen op de handelsroute tussen Brugge en Keulen⁽¹⁰⁶⁾. Deze theorie moet enigszins worden genuanceerd⁽¹⁰⁷⁾. De geografische situering van de patronagepo-

(100) DiBe ID 1452.

(101) DiBe ID 1452: *possiderat violentius eum eiecisset ... unde violentiam illam a se humiliter petbat per nos amoveri. Walterus vero omnino negabat ei violentiam fecisse set se esse in possessione prenominate decime constater affirmabat.*

(102) DiBe ID 1452 : *Magister Nicholaus clericus ducis. R. capellanus ducis. G. capellanus domicelle.*

(103) DiBe ID 28004.

(104) DiBe ID 15460.

(105) DiBe ID 15460 : *quod arbitrium in dictum modum publicatum utraque pars ratum et gratum, fidem datam illesam conservans habuit.*

(106) R. VAN UYTVEN, “Kloosterstichtingen en stedelijke politiek”, *op. cit.*, p. 177-188 ; W. STEURS, “Brabant groeit naar macht”, *op. cit.*, p. 71-72.

(107) P. AVONDS, “Brabant en Limburg 1100-1403”, *op. cit.*, p. 457-482.

litiek wijst eerder in de richting van een centralisatie- en grenspolitiek. Onder Godfried III was er nog een grote vertegenwoordiging van Park en Affligem. Deze abdij- en bevonden zich dan ook in het centrum van het oude Leuvense graafschap en de Brabantse *pagus* en waren om die reden een evident punt van machtsconsolidatie en centrumvorming in het erg versnipperde territorium van de hertogen. De grote spelers onder Godfried III zoals de Sint-Michielsabdij, de abdij van Tongerlo en Averbode, situeerden zich bovendien in het noorden en noordoosten van het hertogdom. De opkomende cisterciënzerabdij Villers vormde dan weer het meest zuidelijke punt van de invloedssfeer van Godfried III.

Deze lokale machtscentra, Brussel (met Vorst en Ter Kameren) en Leuven (met Vrouwen-Park, Sint-Geertrui, Park en Bierbeek), waren ook onder Hendrik I sterk vertegenwoordigd. Daarnaast omvatte de patronage over andere kloosters net weer de grenszones van het hertogdom zoals de klassieke “buffer” Affligem in het Westen, Tongerlo, Averbode en Heylisse in het oosten en de nieuwe favoriete hertogelijke cisterciënzerabdij Villers in het zuiden, op de grens met het graafschap Namen. De benedictijnerabdij Affligem boette aan belang in ten voordele van deze laatste cisterciënzerabdij⁽¹⁰⁸⁾. Dit werd weerspiegeld in het grote aantal oorkonden (24) aan de abdij van Villers die zich geografisch bijna in het midden tussen de oude benedictijnerabdiën te Nijvel en Gembloers situeerde. Ook de opkomst van cisterciënzerinnenkloosters werd volop gesteund door de hertogelijke familie⁽¹⁰⁹⁾. Ter Kameren dankte haar stichting aan Hendrik I en zijn echtgenote Mathilde⁽¹¹⁰⁾. Ze bleef inderdaad sterk onder de invloedssfeer van de hertog (met 16 oorkonden). Hendrik I ging zich in het zuiden zelfs innemen in de betwistbare grensgebieden te Floreffe, Oignies en de cisterciënzerabdij van Aulne⁽¹¹¹⁾. In navolging van zijn voorgangers Godfried I en vooral Godfried III werd de norbertijnerabdij te Antwerpen, de Sint-Michielsabdij, opnieuw begunstigd. De nakomelingen van Hendrik I gingen nog verder in het gebruik van de monastieke voorgang in het markgraafschap Antwerpen en het uiterste noorden van het hertogdom. De stichting van een nieuwe abdij nabij Antwerpen door Hendrik II en de stichting van de cisterciënzerinnenabdij door Maria van Brabant in het grensstadje Helmond zijn hier slechts enkele voorbeelden van⁽¹¹²⁾.

(108) A.-J. BIJSTERVELD, “Brabant groeit naar macht”, *op. cit.*, p. 84-88 ; Édouard DE MOREAU & René MAERE, *L'abbaye de Villers-en-Brabant aux XIIe et XIIIe siècles. Étude d'histoire religieuse et économique*, Brussel, Dewit, 1909, p. 35-36.

(109) Ook Vrouwenpark, een door de lokale adel gesticht cisterciënzerinnenklooster, is vrij sterk vertegenwoordigd in Hendriks corpus met zo'n 8 oorkonden.

(110) De rol die dertiende-eeuwse vorstinnen speelden in de patronage van cisterciënzerinnenkloosters in de Lage Landen is opvallend: zie onder meer Erin JORDAN, *Women, Power, and Religious Patronage in the Middle Ages*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.

(111) Over het probleem van grenzen in het hertogdom: R. RUTTE, “Stedenpolitiek en stadsplanning”, *op. cit.*, p. 9-11.

(112) De Sint-Bernardusabdij te Hemiksem: DiBe ID 20248, 20249, 27251, 27262, 22125, 22877. Over de kloosterstichting van Maria van Brabant: Geert-Jan VAN BUSSEL, “Enkele opmerkingen met betrekking tot hertog Hendrik I van Brabant, zijn dochter Maria, haar echtgenoot Otto IV en de kloosterstichting “Binderen” bij Helmond”, in *Helmonds Heem*, 1983, p. 61-80 en 94-115.

Hoewel economische motieven uiteraard meespeelden in de monastieke (en stedelijke) politiek van de hertogen, buiten ze eveneens hun hertogelijke en Lotharingse titel uit om controle te krijgen over betwistbare territoria. De oostelijke grenzen waren een evident mikpunt. Daar kwamen diverse invloedssferen samen. Bovendien was er doorheen de twaalfde en dertiende eeuw het aanslepend conflict met de Limburgse hertogen die eveneens aanspraak maakten op de Lotharingse erfenis. In 1141 bemiddelde Godfried II bijvoorbeeld in een conflict tussen abt Folcard van Sint-Truiden en leden van de hertogelijke *familia* die inbreuk hadden gedaan op de rechten van de abdij op landgoederen in de omgeving van Halen⁽¹¹³⁾. Sint-Truiden lag in de invloedssfeer van de graven van Duras en Loon, de Limburgse hertogen en de prinsbisschoppen van Luik en Metz. Het jaar voordien had Godfried II de stad Sint-Truiden belegerd nadat Hendrik II van Limburg zijn grensgebied was binnengevallen ter betwisting van de hertogelijke titel. De hertogen lieten het bovendien niet na om stedelijke gemeenschappen, lokale edellieden en abdijen tegen elkaar uit te spelen om hun greep op al deze partijen te vergroten.

De interactie met (vroeg)stedelijke milieus: de hertogelijke stedenpolitiek

De stedelijke politiek van de Brabantse hertogen als factor in de territoriale consolidatie van het hertogdom werd reeds onderzocht⁽¹¹⁴⁾. De representatie van deze vroeg stedelijke milieus in de hertogelijke oorkonden was echter nog nooit eerder het onderwerp van een studie. De eerste toekenning van privileges aan een dergelijke gemeenschap vinden we onder Godfried I. In 1116 of 1123 vaardigde de hertog een privilege-oorkonde uit aan Mont-Saint-Guibert, een stadje ten noorden van de abdij van Gembloers⁽¹¹⁵⁾. De adressering van deze oorkonde valt meteen op: *omnibus veritatis amicis*. *Amicitia* werd in dit charter ook meermaals aangehaald in het dispositief gedeelte net zoals *pax*, *concordia* en *unitas*. In 1119 poogde de hertog de voogdijrechten op het Sint-Michielskapittel te Antwerpen, geïsurpeerd door de net overleden Hendrik I van Limburg, naar zijn hand te zetten. Er werd opnieuw aan de stedelingen (zowel de *maiores* als de *minores*) gerefereerd met *amicitia: tam maioribus quam minoribus gratiam et amicitiam suam*⁽¹¹⁶⁾. Deze elementen kwamen niet voor in andere oorkonden van Godfried I en weerspiegelden duidelijk een discours specifiek voor het stedelijk publiek.

Het duurde tot de regering van Godfried III vooraleer er opnieuw oorkon-

(113) DiBe ID 1516.

(114) Onder andere: Henri PIRENNE, *Histoire de Belgique*, Brussel, Lamertin, 1900-1932 ; Jan Frederik NIERMEYER, "Nederlotharingen en Friesland in de nadagen van het Rijksgezag", in Dirk Peter BLOK, Walter PREVENIER e.a., eds., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, Fibula-Van Dishoeck, 1977-1983, dl. 2, p. 102 ; Paul BONENFANT, "L'origine des villes brabançonnies", dans *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, dl. 31, 1953, p. 399-447 ; R. VAN UYTVEN, "Kloosterstichtingen en stedelijke politiek", *op. cit.*, p. 177-188 ; R. VAN UYTVEN, "Vorst, adel en steden", *op. cit.*, p. 93-122.

(115) DiBe ID 1434 en 1447. M. DE WAHA & D. GUILARDIAN, "Réexamen de la chartre de Mont-Saint-Guibert", *op. cit.*, p. 177-178.

(116) DiBe ID 7577.

den aan stedelijke milieus werden uitgereikt. In 1168 vaardigde Godfried III een hernieuwing van de privileges van Tienen uit⁽¹¹⁷⁾. De vermelding *antique libertatis privilegium a progenitoribus nostris* verwijst naar eerdere vrijheden die door de hertogen werden toegekend. Of er is een eerdere oorkonde verloren gegaan of dit verwijst naar een bestaande mondelinge overeenkomst. Tienen was op zich een problematisch gebied omdat het onder de bevoegdheid van het prinsbisdom Luik viel⁽¹¹⁸⁾. In tegenstelling tot de oorkonde aan Mont-Saint-Guibert door Godfried I komen termen zoals *amicitia* of *concordia* niet voor in de akte aan Tienen. Tienen werd aangeduid als een *oppidum burgensis* en de vrijheden werden *civilis libertas* genoemd. Dit wijst op een verder ontwikkelde verstedelijkte gemeenschap dan deze uit de eerder genoemde oorkonden. Op de concrete inhoud van de privileges gaat men in de oorkonde niet in. In de getuigenlijst komen vooral heren en *ministeriales* uit de regio Leuven en Brussel voor en lijken stadsvertegenwoordigers afwezig. De *datatio* vermeldt ietwat merkwaardig zelfs de regering van de Luikse prinsbisschop.

In 1180 en 1187 vaardigde Godfried III opnieuw oorkonden uit voor burgergemeenschappen in en rond de omgeving van Gembloers⁽¹¹⁹⁾. In 1180 wordt er een forum in Mont-Saint-Guibert ingesteld op aanvraag van de burgers en worden de burgers uitgezonderd op het nalatenschapsrecht van de *advocati* en *domini* van de hertog. De hertogen bleven opvallend geïnteresseerd in opkomende steden uit deze regio. Drie partijen werden dan ook opgenomen in de oorkonde voor Mont-Saint-Guibert: de abt, de inwoners van de stad en de hertogelijke vertegenwoordigers⁽¹²⁰⁾. De hertogen grepen het ontstaan van stedelijke gemeenschappen aan om het machtsbastion van enkele grote abdijen te kunnen doorbreken⁽¹²¹⁾. Onder Hendrik I vond de toekenning van privileges aan stedelijke gemeenschappen op veel grotere schaal plaats⁽¹²²⁾. De hertog incorporeerde deze steden in zijn uitbreidingspolitiek en in het territoriale eenmakingsproces⁽¹²³⁾. Hendrik I vaardigde zo'n 43 oorkonden uit aan diverse stedelijke gemeenschappen met als koplopers uiteraard Brussel en Leuven, maar ook Antwerpen sloot hierbij aan⁽¹²⁴⁾.

De stedelijke charters toegekend tussen de aanvang van Hendriks regering en

(117) DiBe ID 4004.

(118) W. STEURS, "Brabant groeit naar macht", *op. cit.*, p. 66.

(119) DiBe ID 1756. In 1187 volgt er een bevestiging van de privileges aan de stad Gembloers (DiBe ID1788).

(120) DiBe ID 1756: *precibus Johannis Gemblacensis abbatis rogatu burgensium Montis Sancti Wiberti consilio hominum nostrorum*.

(121) R. VAN UYTVEN, Vorst, adel en steden, *op. cit.*, p. 120-122.

(122) In *Diplomata Belgica* konden zo'n vijftig oorkonden teruggevonden worden met een stad of stedelijke gemeenschap (aangeduid met UR) als destinataris of beneficiaris.

(123) R. VAN UYTVEN, "Vorst, adel en steden", *op. cit.*, p. 94-95.

(124) DiBe ID 16533, 16544, 19414, 27452, 27453. Onderzoekers die louter de oorkonden van de hertogen uit de twaalfde eeuw analyseerden, kwamen vaak tot de conclusie dat Antwerpen buiten het vizier van de hertogen bleef. Sommigen verklaarden dit doordat Antwerpen al een onafhankelijke grote bloei kende (R. VAN UYTVEN, "Kloosterstichtingen en stedelijke politiek", *op. cit.*, p. 183). Anderen wezen op de beperkte invloed van de hertogen op het markgraafschap (W. STEURS, "Brabant groeit naar macht", *op. cit.*, p. 67). Toch verwijzen de oorkonden van Hendrik I vaak naar reeds verworven privileges.

1223, het eerste charter aan Breda, situeerden zich bijna alle ten zuiden (Nijvel, Genappe, Gentinnes, Incourt, Wavre, Overijse, La Hulpe ...) en ten oosten (Diest, Halen, Zoutleeuw, Dormaal, Sint-Truiden, Marilles, Dongelberg, Maastricht ...) van de hertogelijke centra Brussel en Leuven. Dit patroon heeft samen met de hertogelijke kloosterpolitiek tot de eerder vermelde handelswegtheorie geleid. Ook hier geldt opnieuw enige nuance. Het hertogdom bestond eind twaalfde eeuw nog steeds uit een variatie aan eigendommen en invloedsferen met grote leemtes waar een andere lokale heer of vorst aan de macht was⁽¹²⁵⁾. Territoriale eenmaking was dus een logische hertogelijke politiek. Het economische voordeel was hier uiteraard een gevolg van. De hertogen hadden met de Lotharingse titel een handig legitimatie-instrument in handen. De keizerlijke functionaristitel konden ze inzetten in gebieden onder het keizerlijk leen. Het waren vooral de oostelijke grenszones van het hertogdom waar diverse vorstendommen en invloedsferen samenvloeiden. De hertogen konden zich vanuit een Lotharings en bijgevolg supraterritoriaal gedachtegoed als externe partij inmengen en speelden de andere partijen tegen elkaar uit. Wanneer de Limburgse hertog op het einde van de twaalfde eeuw niet langer de meest geduchte tegenstander vormde, probeerden de hertogen de invloedsfeer van de Luikse prinsbisschop, die vanuit een zelfde supraterritoriale autoriteit handelde, te omzeilen.

Een uitstekend voorbeeld van een stedelijke gemeenschap met een variatie aan wereldlijke en religieuze invloedsferen is Sint-Truiden. Naast de prinsbisschoppen van Metz (en later Luik), de graven van Duras, Loon en de hertog van Limburg probeerden ook de Leuvense graven en hertogen er hun invloed uit te breiden. De hertogen steunden openlijk de stedelijke gemeenschap in hun conflicten met onder andere de abdij van Sint-Truiden en de bisschop van Metz. In 1222 oorkondde Hendrik I zelfs nog op vraag van de *burgenses Sancti Trudonis*, opnieuw vermeld als zijn *fideles amici*, een bemiddeling tussen hen en de *subadvocati* van de bisschop van Metz die de inwoners zouden terroriseren⁽¹²⁶⁾. Daarenboven schonk Hendrik I talrijke privileges aan kleinere gemeenschappen in de buurt van Sint-Truiden zoals Halen, Zoutleeuw en Dormaal om zijn invloed in het gebied te vergroten en de inwoners van Sint-Truiden zelf aan te sporen om zijn bescherming op te zoeken⁽¹²⁷⁾. De hertog stelde zich hierbij telkens op als *amicus* of benefactor van de stedelijke gemeenschap, een discours dat de dialoog tussen stad en hertog vanuit het perspectief van die laatste verwoordde. Toch was de begunstigingspositie van de steden, net zoals voor monastieke instellingen, afhankelijk van de hertogelijke politiek en interesse in dat specifieke gebied. Zo richtte Hendrik I twee oorkonden aan de schepenen van Antwerpen met de aanmaning dat ze de bezittingen

(125) R. VAN UYTVEN, "Vorst, adel en steden", *op. cit.*, p. 94-95.

(126) DiBe ID 16724 : ... *quod burgenses Sancti Trudonis Sanctique Stephani, ad nos accedentes, grauamina que a subaduocatis cottidie perpassi sunt, nobis declarauerunt, quibus subuenire cupientes, motu pietatis, tum quia eisdem tenemur, cum Dominus Metensis Episcopus ad quem ipsi habent respectum, pro eorum subuentu nos multa prece instantur pulsauerit, eosdem, sicut fideles amicos nostros...*

(127) Halen in 1206: DiBe ID 13955. Zoutleeuw in 1213: DiBe ID 1509. Dormaal in 1230: DiBe ID 2738.

van de Sint-Michielsabdij dienden te respecteren⁽¹²⁸⁾. Dat deze stedelijke milieus zich steeds verder ontwikkelden zorgde er eveneens voor dat deze ook opdoken in andere akten uitgaande van de hertog.

De stedelijke politiek, noch enig andere politieke uiting van de hertogen, kan vanuit een eenzijdige economische theorie worden verklaard. Hoewel de controle over de stedelijke gemeenschappen uiteraard economische gevolgen had voor de schatkist van de hertogen, verklaart de handelsweg-theorie niet waarom Hendrik I zich vanaf 1223 steeds vaker op het uiterste noorden met privileges aan Breda, Oisterwijk, Eindhoven en Sint-Oedenrode heeft gericht. Ook de focus van zijn zoon en opvolger, Hendrik II, lag in het noorden en bij de Thüringse erfenis van zijn echtgenote. De noordelijke consolidatiepoging vinden we ook terug in de politiek van de oudste dochter van Hendrik I, Maria van Brabant, die een burch liet bouwen bij de uiterste noordgrens van Brabant, te Helmond, waar er zich in de omgeving van haar residentie en het door haar gestichte cisterciënzerinnenklooster een stedelijke gemeenschap ontwikkelde.

Besluit

De uitbouw van de hertogelijke machtsbasis in betwistbare gebieden enkel door middel van verovering verklaren, doet het complexe ideologische programma van de hertogen onvoldoende eer aan. Om een gebied op een duurzame manier te annexeren, was een legitieme basis nodig. Lotharingen was het territoriale legitimatie- en bindmiddel bij uitstek. Het gebruik van *potestas*, de overkoepelende macht of gelegitimeerde invloed in een bepaald gebied, illustreerde dit gegeven in het diplomatisch vertoog. Met deze Lotharingse autoriteit ging echter ook onzekerheid gepaard. De keizer kon deze titel op elk moment afnemen. Bijgevolg was de keizerlijke autoriteit lange tijd vertegenwoordigd in de oorkonden van de hertogen, maar de hertogen investeerden ook volop in de autoriteitsoverdracht aan hun opvolgers. Het Testament van Hendrik II uit 1248 was hier geen eerste uiting van, maar ingebed in een bestaande traditie waarbij reeds vanaf Godfried I de erfgenamen in de oorkondingspraktijken werden betrokken. Deze traditie zou resulteren in de typische laatmiddeleeuwse “Brabantse” traditie van de Blijde Inkomstcharters waarin privileges werden toegestaan aan de onderdanen in ruil voor een soepele erfopvolging. Deze dynastieke politiek gericht op de opvolger werd gecombineerd met de memoriecultus van de voorgangers en van de echtgenotes. De hertogen bouwden met andere woorden langzamerhand aan een onafhankelijke hertogelijke dynastie.

De voogdij over de religieuze instellingen in het hertogdom was een van de vroegste uitingen van hertogelijke machtsontplooiing. Het prestige van de oude benedictijnerabdij Affligem die zich aan de hertogelijke dynastie zou binden speelde hier in de twaalfde eeuw een centrale rol. Langzamerhand zou die taak overgenomen worden door nieuwe spelers, zoals de cisterciënzerabdij te Villers. In de loop van de twaalfde eeuw werden ook stedelijke gemeenschappen ingezet

(128) DiBe ID 27452 en 27453.

in de politiek van de hertogen, voornamelijk om greep te krijgen op gebieden waar hun religieuze patronage geen impact kende. De hertogen grepen het ontstaan van stedelijke gemeenschappen aan om het machtsbastion van enkele grote abdijen zoals Nijvel en Gemblours te doorbreken. De landvorst gebruikte hierbij een specifiek emotioneel discours in de oorkonden voor steden waarin hij hen als *amici* en *fideles* betitelde. De hertogen waren echter geen stedelijke weldoeners *pur sang*. Ze speelden even vaak stedelijke gemeenschappen, lokale edellieden en abdijen tegen elkaar uit om hun greep op al deze groepen te versterken.

Hoewel economische motieven uiteraard een rol speelden in de monastieke en stedelijke politiek van de hertogen, waren zij zich in de eerste plaats bewust van de versnippering van hun gebied. De territoriale politiek van de “Brabantse” hertogen was geen teleologisch programma. De oostelijke (en later de noordelijke) grenzen waren in het kader van deze consolidatie een logisch doel. Daar kwamen namelijk verschillende invloedssferen samen en werkte hun keizerlijke Lotharingse erfenis als overkoepelende autoriteit logischerwijze het best. Het loskoppelen van de Brabantse territoriale vorming en de Lotharingse titel is vanuit het belang dat de vorsten hier zelf aan hechtten, een pure fictie. Zeker niet onschuldig in die zin is dat in oorkonden uitgevaardigd door de Roomse koning of keizer de hertog vanaf 1190 wel als *dux Brabantie* werd aangeduid. Vanaf de regering van Hendrik II was het echter geen uitzondering meer dat ook “Brabant” een prominente plaats in de hertogelijke *intitulatio* kreeg. “Brabant” verwierf bijgevolg een steeds belangrijkere positie in de hertogelijke politiek vanaf het midden van de dertiende eeuw waarbij dit begrip langzamerhand ook aan een territoriale realiteit zou beantwoorden.

SAMENVATTING

Lisa DEMETS, *In omni terra potestatis mei*. Discours, macht en legitieme autoriteit in de oorkonden van de hertogen van Brabant (1106-1248)

Hoewel de ontwikkeling van het hertogdom “Brabant” in de twaalfde en dertiende eeuw reeds het onderwerp van diverse studies was, werd het politiek discours in de oorkonden van de hertogen nog niet eerder geanalyseerd. Oorkonden, vaak de enige overgeleverde bron uit deze periode, lijken hier op het eerste zicht niet de meest aangewezen bron voor. Deze bijdrage hoopt een nieuwe impuls te geven aan het klassiek diplomatisch onderzoek door het discours in de oorkonden in functie van de contemporaine politieke, economische en sociale situatie te analyseren. Hierbij wordt onderzocht in welke mate identiteiten zoals Lotharingen, Leuven of Brabant, bijdroegen aan de legitieme autoriteit van de hertogen. Daarnaast wordt de relatie tussen de hertogen en andere spelers (religieuze gemeenschappen, keizer en steden) in functie van de hertogelijke territoriale politiek bestudeerd. Hoewel het vorstelijk perspectief centraal staat, is de aandacht voor andere politieke en sociale spelers in de diplomatische bronnen cruciaal voor de contextualisering van het hertogelijk ideologisch programma.

Brabant – Lotharingen – diplomatiek – politieke ideologie – discoursanalyse – legitieme autoriteit

RÉSUMÉ

Lisa DEMETS, *In omni terra potestatis mei*. Discours, pouvoir et autorité légitime dans les chartes des ducs de Brabant (1106-1248)

Bien que le développement du duché du Brabant aux XIIe et XIIIe siècles ait donné lieu à plusieurs études de diplomatique, le discours politique dans les chartes ducales n'a jamais vraiment été examiné en profondeur. Les chartes constituent souvent la seule source d'information sur cette période, mais elles ne se livrent pas facilement à l'exercice de l'étude du discours. Le présent article contribue aux études de diplomatique médiévale en révélant des idéologies dissimulées dans la même structure des chartes. Cette étude veut examiner comment les identités de Lotharingie, de Louvain ou de Brabant ont contribué à l'autorité légitime des ducs. Un second élément consiste à questionner l'autorité légitime de ces derniers envers les autres acteurs présents dans les chartes (empereur, communautés urbaines et religieuses) et se demander comment leurs relations réciproques forgent la politique territoriale des ducs.

Brabant – Lotharingie – diplomatique – idéologie politique – analyse du discours – autorité légitime

ABSTRACT

Lisa DEMETS, *In omni terra potestatis mei*. Discourse, Power and Legitimate Authority in the Charters of the Dukes of Brabant (1106-1248)

The development of the duchy of Brabant in the twelfth and thirteenth century has already been analysed by many diplomatic scholars. Nevertheless, the political discourses in the charters of the dukes have never been scrutinized before. Charters are written in a formal lexicological framework and do not seem to be the ideal sources for the study of political discourses. Still, discourse analysis can offer new insights into medieval diplomatic studies and reveal “hidden” ideologies behind the structure of a charter. This contribution deals with the use of different identities (such as Lotharingia, Louvain and Brabant) in the ducal charters and how they contributed to the legitimate authority of the dukes. Furthermore, the authority of the dukes will be analysed related to other contemporary actors present in the charters (such as the emperor, religious and urban communities) and their part in the territorial politics of the dukes.

Brabant – Lotharingia – diplomatic – political ideology – discourse analysis – legitimate authority